

KARAKALPAK TÜRKÇESİNİN AĞIZLARI

Karakalpak Türkçesi yazı dili ile ağızları arasında önemli ve düzenli ses ayrılıkları yoktur. Başlıca farklılıklar, Kazak Türkçesinde olduğu gibi ön ses durumunda /c ~j/ değişiminin varlığı, yazı dilinde genellikle alıntı kelimelerde görülen /ä/ ünsüzünün bulunması ya da bulunmaması, yazı diline göre dudaklılık uyumunun ağızlarda (Kazak Türkçesi etkisindeki bazı Kuzey ağızları dışında) daha belirgin olmasıdır. Ayrıca Özbek Türkçesi ve Türkmen Türkçesinin etkisi ile bazı kelimelerde dağılımlı ses değişiklikleri de görülebilmektedir. Özellikle Güney ağızlarında Özbek Türkçesinin yoğun etkisinden dolayı pek çok Farsça ve Arapça alıntı kelime bulunmaktadır.

N.A. Baskakov Tasnifi:

N.A. Baskakov, Karakalpak Türkçesi ve ağızlarını incelediği iki ciltlik eserinin ilk cildine yazdığı önsözde Karakalpak Türkçesini iki temel ağıza ayırmıştır¹⁹:

1. Kuzey-Doğu ağızları grubu
2. Güney-Batı ağızları grubu

Bu iki ağzın coğrafi sınırı, Karakalpakistan'ın kuzeybatı ucundan güneydoğu ucuna çizilen bir köşegenle belirlenebilir. Bunlar dışında ülkenin sınırlarında karışık ağızlar vardır:

Karakalpakistan'ın kuzeydoğu ucunda Karakalpak-Kazak, batısında Türkmenistan'la olan sınırında Karakalpak-Türkmen, güneyde ve güneybatıda Özbekistan'la olan sınırında Karakalpak-Özbek ara ağızları bulunur²⁰.

Kuzey-Doğu ağızları grubuna Karaözek, Tahtaköprü ve Moynak (Primor) rayonlarında oturan Karakalpakların konuşma dilleri girer. Ayrıca Kazak ve Karakalpak Türkçelerinin birbirine etkisi sonucu ortaya çıkan Kazak-Karakalpak ara ağzı da (Tahtaköprü rayonunda) bu gruba dahil edilir.

¹⁹Baskakov, N.A., *Karakalpakskiy yazık I, Materialı po dialektologii, Tekstı i slovar'*, Moskva 1951, s. 3.

²⁰Baskakov, N.A., a.g.e., s. 4.

Güney-Batı ağızları grubuna Çimbay, Kegeyli, Kuybişev, Koñırat, Şomanay, Hoceli, Kıpçak, Şabbaz ve Törtkül rayonlarındaki Karakalpakların konuşma dilleri sokulur. Bu gruba Hoceli ve Törtkül'deki Karakalpak-Türkmen ara ağızı ile Koñırat, Kıpçak, Şabbaz rayonlarındaki Karakalpak-Özbek ara ağızı da dahildir.

Baskakov, Karakalpak Türkçesinin ağızları arasındaki ayırdedici başlıca ses özelliklerini şöyle vermiştir²¹:

1. Güney-Batı ağızlarında bulunan açık e; /ä/ ünlüsü Kuzey-Doğu ağızlarında bulunmaz.
2. Ünlülerin yuvarlaklık uyumu Kuzey-Doğu ağızında Güney-Batı ağızına göre daha az belirgindir.
3. Kuzey-Doğu ağızında düz ünlü ile bulunan bazı kelimelerin Güney-Batı ağızında yuvarlak ünlü ile bulunduğu görülür:

bızaw ~ buzaw, multıq ~ multuq vb.

4. Kuzey-Doğu ağızında kelime başında /j/, Güney-Batı ağızında /c/ ünsüzü özelliklidir.
5. Kuzey-Doğu ağızında söz başında çoğunlukla /b/ ötümlü ünsüzü bulunurken Güney-Batı ağızında /b~p/ değışmeli durumu söz konusudur:

buw ~ buw / puw, baqır ~ baqır / paqır vb.

6. Kuzey-Doğu ağızında söz başında genellikle /t, q, k/ ötümsüz ünsüzleri bulunurken Güney-Batı ağızında bazı kelimelerin, bu ünsüzlerin ötümlü karşılıkları ile başladığı görülür:

tüz ~ düz, tizgin ~ dizgin, küz ~ güz vb.

7. /x/ fonemi Güney-Batı ağızlarında gayet sık kullanılırken Kuzey-Doğu ağızlarında bulunmaz.

8. Güney-Batı ağızındaki *nl > ll* gerileyici benzeşmesi yerine Kuzey-Doğu ağızlarında *nl > nn* ilerleyici benzeşmesi görülür:

küller ~ künnler 'günler'.

---

²¹Baskakov, N.A., a.g.e., s. 4.